

Una revisió crítica de la recerca sobre geografies de la infància en el context de l'Àfrica subsahariana¹

Maria Prats Ferret

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
08193 Bellaterra
maria.prats@uab.cat

Recepció: setembre 2010
Acceptació: novembre 2010

Resum

Aquest text presenta un balanç dels estudis sobre geografies de la infància a l'Àfrica subsahariana. A partir d'articles de revistes publicats en el període 2000-2008, s'han analitzat quins són els temes i els llocs objecte d'estudi més importants. La conclusió principal obtinguda és que la recerca sobre geografies de la infància al continent africà, publicada a les principals revistes acadèmiques del món anglosaxó de diferents àmbits (geografia, infància, desenvolupament), pateix tres dèficits principals.

Els estudis de cas es concentren en països africans de llengua oficial anglesa, la qual cosa reflecteix una escassa diversitat i l'absència d'estudis de cas d'altres regions africanes. S'hi ha observat també una concentració en determinats eixos temàtics, com ara el treball infantil, la guerra, la violència i la salut. Finalment, s'hi ha constatat una escassa presència d'articles que incorporin la perspectiva de gènere o que tinguin el gènere com a objecte principal d'estudi.

Paraules clau: geografia; infància; gènere; Àfrica.

Resumen. *Una revisión crítica de la investigación sobre geografías de la infancia en el contexto de África subsahariana*

Este texto presenta un balance de los estudios sobre geografías de la infancia en África subsahariana. A partir de artículos de revistas publicados en el periodo 2000-2008, se han analizado cuales son los temas y lugares objeto de estudio más importantes. La principal conclusión obtenida es que la investigación sobre geografías de la infancia en el continente africano, publicada en las principales revistas académicas del mundo anglosajón de diferentes ámbitos (geografía, infancia, desarrollo), sufre tres déficits principales.

Los estudios de caso se concentran en los países africanos de lengua oficial inglesa, lo cual refleja una escasa diversidad y la ausencia de estudios de caso de otras regiones africa-

1. Aquest treball es va desenvolupar durant una estada de recerca a la Universitat de Reading (Regne Unit), finançada per l'AGAUR (Generalitat de Catalunya) 2008-BE-1-100320 i en el si dels projectes CS02009-10913 (MICIIN) i 2009 SGR 1321 (Generalitat de Catalunya). Una versió preliminar d'aquest article va ser presentada al 7° *Congreso Ibérico de Estudios Africanos* (CIEA7), celebrat a Lisboa del 9 a l'11 de setembre de 2010.

nas. Se ha observado también una concentración en determinados ejes temáticos, como el trabajo infantil, la guerra, la violencia y la salud. Finalmente, se ha constatado una escasa presencia de artículos que incorporen la perspectiva de género o que tengan el género como objeto principal de estudio.

Palabras clave: geografía; infancia; género; África.

Résumé: *Une revision critique de la recherche sur les géographies des enfants dans le contexte de l'Afrique subsaharienne*

Ce texte présente un bilan des études sur les géographies des enfants en Afrique subsaharienne. On analyse des articles, publiés entre 2000 et 2008, afin de connaître les principaux sujets et lieux objet d'étude. La principale conclusion obtenue c'est que les recherches sur les géographies des enfants dans le continent africain, publiés dans les principales revues académiques du monde anglo-saxon de différents domaines (géographie, enfance, développement) présente trois déficits principales.

Les études de cas se concentrent dans les pays estudis africaines de langue officielle anglaise, reflètent une faible diversité et l'absence d'études de cas d'autres régions africaines. On observe aussi une concentration en certains axes thématiques, tels que les travail des enfants, la guerre, la violence et la santé. Finalement on a constaté une faible presence d'articles qui tiennent compte du genre ou qui tiennent le genre comme l'objet d'étude principal.

Mots clé: géographie; enfance; genre; Afrique.

Abstract. *Research on geographies of children in subsaharan Africa: a critical review*

This paper looks at children's geographies in the specific context of Subaharan African countries. Exploring papers published since the year 2000 to 2008, we established, through bibliographical analysis, what were the main issues and what were the areas of study presented by the different cases studied. In addition we ascertained whether a gender perspective is present or not in such research.

Results show children's work, war, violence and health appear to be the main issues studied and research is concentrated in a limited number of countries, mostly former British colonies. Gender is absent as a social category in the majority of papers, although some include this perspective.

Key words: geography; children; gender; Africa.

Sumari

1. Introducció: objectiu, context i metodologia	4. Continguts i perquè dels temes principals
2. Balanç global: presències i absències del tema d'estudi	5. I la perspectiva de gènere?
3. Principals àrees d'estudi: geopolítica i regions lingüístiques i culturals	6. Conclusió general
	7. Referències bibliogràfiques

1. Introducció: objectiu, context i metodologia

Aquesta contribució presenta un balanç dels estudis sobre geografies de la infància en el context geogràfic de l'Àfrica subsahariana. A partir de diversos articles de revistes, s'han analitzat quins són els principals temes i llocs objecte d'estudi en els estudis empírics realitzats sobre aquest tema en diferents països africans. Fa pocs anys, aquesta revista ja va publicar un primer estat de la qüestió, de caràcter general, sobre les geografies de la infància (Ortiz, 2007) que va ser pioner en la introducció d'aquesta nova temàtica a la geografia catalana i espanyola. Ara es pretén tornar a revisar aquest tema, però delimitant-lo a un espai geogràfic concret per destacar-ne les especificitats.

Començarem per intentar aclarir què entenem per infància en el context d'aquest article, concepte que apareix tant al títol com a les paraules clau. Definir-lo no és tan senzill com sembla. L'organització de les Nacions Unides utilitza més d'una definició (www.un.org/esa/socdev/unyin/qanda.htm). Quan es tracta de propòsits estadístics, pren en consideració les persones que tenen fins a catorze anys. En canvi, la Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets de l'Infant, inclou les persones fins a divuit anys, pel fet que aquest és el límit que coincideix amb la majoria d'edat a un gran nombre de països i perquè intencionadament es vol incloure una franja d'edat que no disposa, de moment, d'una convenció similar. Sembla, doncs, bastant clar que qualsevol intent de definir aquest concepte presenta limitacions, entre altres aspectes, per la importància del context geogràfic i històric, els quals fan que, segons el lloc i el moment històric, la infància s'escurci o es perllongui. Gill Valentine, una de les pioneres en la introducció de l'estudi de la infància en la geografia, ha insistit repetidament en la consideració de la infància com a construcció social i en la importància de tenir en compte el context a l'hora d'estudiar aquest col·lectiu (Valentine, 1996, 2003; Holloway i Valentine, 2000). Nicola Ansell (2005), fent referència específica als països en vies de desenvolupament, menciona també les dificultats d'adoptar una definició universal amb la qual tothom estigui d'acord. Aquesta autora assenyala que la majoria d'edat no és igual a tots els països i que en molts indrets són més importants els ritus d'iniciació, el casament o el fet de ser mare, que no pas l'edat cronològica. Per al cas concret del continent africà, s'ha qüestionat que el límit dels divuit anys sigui el més adequat, pel fet d'haver estat definit d'acord amb les característiques de societats tecnològiques, amb una llarga esperança de vida i una llarga formació laboral (López, 2009). Com que som conscients de totes aquestes limitacions, el criteri finalment retingut en aquest cas ha estat el d'incloure aquells articles que mencionen el concepte d'infància (*children*) entre les paraules clau. Això vol dir que ens podem trobar amb diferents definicions d'infància segons el criteri adoptat pels diferents autors i autores o per les revistes que publiquen aquests treballs.

El segon concepte que ens cal definir per aclarir de què parlem és el d'Àfrica subsahariana. Literalment, hauríem d'incloure en aquesta definició els països que hi ha al sud del desert del Sàhara, però això no és ben bé així, perquè la

definició habitual inclou països que contenen part d'aquest territori desèrtic en el marc de les seves fronteres. Més aviat és, com tantes altres definicions de regions subcontinentals, una definició per convenció, que exclou els països del nord de l'Àfrica, amb algun cas ambigu, com ara el de Mauritània, que no sempre apareix classificada de la mateixa manera en diferents fonts. Un altre cop recorrem a les Nacions Unides, organització que utilitza habitualment el concepte d'Àfrica subsahariana en els seus documents i estadístiques, on inclou en aquesta zona tots els països africans excepte el Marroc, Argèlia, Tunísia, Líbia i Egipte. Estendre'ns sobre aquesta qüestió de les divisions regionals de l'Àfrica mereixeria un article específic, així que aquí ens acontentarem amb el fet que quedi clar a quins països ens referim en aquest balanç en concret, qüestió per la qual ens avindrem amb el criteri utilitzat per les Nacions Unides que acabem de mencionar.

La situació de la infància al món i, per tant, també al continent africà, és objecte de nombrosos informes per part d'Unicef, organització del sistema de Nacions Unides especialitzada en l'atenció a la infància. Fent només un cop d'ull a les taules estadístiques comparatives dels diferents conjunts regionals, ràpidament es fa evident la situació de més dificultats amb què es troba la infància al continent africà (Unicef, 2008, 2009, 2010). Recordem que l'Àfrica és el continent amb el percentatge més elevat de població menor de divuit anys, així com també de població menor de cinc anys, és a dir, estem parlant del continent més jove de tots. Els indicadors principals de benestar, tant pel que fa a salut com a educació, situen el continent en posicions molt dèbils. L'esperança de vida al néixer, la mortalitat infantil i l'escolarització, tant de nens com de nenes, així com el nivell d'alfabetització de la població adulta, presenten nivells força inferiors a la mitjana mundial. Les característiques de la situació de la infància al continent africà reclamen que se li presti atenció, com a mínim la mateixa atenció que s'ha prestat als estudis sobre infància en altres regions del món i especialment als països del nord, des d'on es va començar a desenvolupar aquesta línia de recerca al llarg dels anys noranta.

El present treball s'ha basat en el recompte i l'anàlisi de les aportacions, fonamentalment estudis de cas, publicades en anglès en revistes acadèmiques de tres àmbits temàtics diferents i alhora complementaris (geografia, infància, desenvolupament). Per a la tasca de recopilació de la bibliografia objecte d'estudi, s'ha utilitzat el programa de gestió de referències bibliogràfiques en línia RefWorks. El període de referència per a l'anàlisi ha estat el dels anys 2000 a 2008. L'objectiu principal comprèn una doble aproximació. D'una banda, es pretén avaluar quina és la presència dels estudis de cas relatius al continent africà, publicats en revistes sobre infància i en revistes sobre desenvolupament. D'altra banda, es pretén veure fins a quin punt els estudis sobre geografies de la infància en el context africà són presents en les revistes acadèmiques de geografia més reconegudes i prestigioses².

2. Ens referim a les revistes indexades que habitualment s'utilitzen com a referència en els processos d'avaluació universitària, també al nostre país.

En paral·lel, també es podria haver abordat el tractament de la infància a les revistes especialitzades en estudis africans, però aquesta tercera via es va descartar, perquè el nostre interès se centrava a il·luminar la presència relativa de l'Àfrica com a lloc d'estudi i semblava obvi que aquest àmbit geogràfic fos el protagonista en aquest cas. Tot i així, es va fer una exploració temptativa en algunes revistes significatives, que permet apuntar que la presència d'estudis de geografies de la infància en aquest marc és totalment marginal. Igualment, també es podria haver estès la revisió a revistes d'altres disciplines de les ciències socials (demografia, sociologia, economia, etc.), on segur que hi ha referències d'interès, però era imprescindible delimitar el treball, i això s'ha fet en funció dels objectius anteriorment assenyalats.

Veure i analitzar què s'ha fet sobre un tema determinat, abans d'emprendre la nostra pròpia recerca, és un exercici que convé plantejar-se a l'iniciar qualsevol tema d'estudi nou. Aquest és l'ànim i la justificació d'aquest balanç. Estudiar què s'ha fet, per contextualitzar recerques incipients o futures sobre les geografies de la infància en el context d'un o més països africans. Es tracta d'evitar errors, detectar buits i cercar elements de comparació que enriqueixin el plantejament d'una línia de recerca que es pot considerar emergent, com a mínim en el context de la geografia que es fa a la península Ibèrica.

2. Balanç global: presències i absències del tema d'estudi

Així doncs, a partir dels objectius assenyalats a l'apartat 1, s'han consultat i revisat les trenta revistes llistades a continuació (vegeu la taula 1).

En aquesta primera aproximació, s'hi han descartat, per a l'anàlisi posterior, les revistes en les quals no s'ha trobat ni una sola referència que agrupi els conceptes d'infància i Àfrica. En el cas de les revistes especialitzades en infància o en desenvolupament, totes les revistes contenen com a mínim una referència associada a tots dos conceptes. En canvi, en el cas de les revistes generals de geografia, s'ha observat que només vuit de les disset revistes revisades havien publicat articles sobre la temàtica objecte d'estudi. Són les següents: *Antipode*, *Area*, *Environment and Planning D. Society and Space*, *Gender, Place and Culture*, *Geoforum*, *International Journal of Urban & Regional Research*, *Journal of Rural Studies* i *The Professional Geographer*. Les revistes que, en el període estudiat, no van publicar articles sobre infància a l'Àfrica i, per tant, van quedar excloses de l'anàlisi posterior, van ser les següents: *Annals of the Association of American Geographers*, *Cultural Geographies*, *Journal of Geography in Higher Education*, *Progress in Human Geography*, *Social and Cultural Geography*, *The Canadian Geographer*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, *Transactions of the Institute of British Geographers* i *Urban Studies*.

Pel que fa a les revistes efectivament seleccionades per a l'anàlisi, cal dir que la presència d'articles és força desequilibrada entre les unes o les altres (vegeu la taula 2). En el cas de les revistes de geografia, en destaquen *Area* i *Environment and Planning D. Society and Space*, que concentren gairebé una quarta part dels articles cada una. Pel que fa a les revistes especialitzades en estudis

Taula 1. Revistes revisades**Revistes generals de geografia**

Annals of the Association of American Geographers
Antipode
Area
Cultural Geographies
Environment and Planning D. Society and Space
Gender, Place and Culture
Geoforum
International Journal of Urban & Regional Research
Journal of Geography in Higher Education
Journal of Rural Studies
Progress in Human Geography
Social and Cultural Geography
The Canadian Geographer
The Professional Geographer
Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie
Transactions of the Institute of British Geographers
Urban Studies

Revistes sobre infància

Childhood
Children's Geographies
Journal of Children and Poverty
Journal of Youth Studies
Children & Society

Revistes sobre desenvolupament

Development and Change
Development in Practice
Gender & Development
Journal of Development Studies
Journal of International Development
Journal of Refugee Studies
Progress in Development Studies
World Development

sobre infància, la revista *Childhood* és la que agrupa quasi la meitat dels articles d'aquest grup. Finalment, en el subgrup de les revistes sobre desenvolupament, la que concentra més articles és la revista *World Development*. En aquest grup, s'hi pot apreciar un repartiment relativament més equilibrat d'articles entre les diferents revistes que en els dos anteriors. En aquest primer recompte, cal tenir present que la periodicitat i l'extensió no són les mateixes en totes les revistes, així que cal entendre que les comparacions són fetes a títol orientatiu. El detall de la distribució de la presència d'articles sobre infància a l'Àfrica en les revistes analitzades es detalla a la taula següent.

Taula 2. Articles sobre infància a l'Àfrica en les revistes seleccionades

Títol de la revista	Nre. articles	%
Revistes generals de geografia	13	100
<i>Antipode</i>	1	7,7
<i>Area</i>	3	23,1
<i>Environment and Planning D. Society and Space</i>	3	23,1
<i>Gender, Place and Culture</i>	1	7,7
<i>Geoforum</i>	2	15,4
<i>International Journal of Urban & Regional Research</i>	1	7,7
<i>Journal of Rural Studies</i>	1	7,7
<i>The Professional Geographer</i>	1	7,7
Revistes sobre infància	50	100
<i>Childhood</i>	23	46,0
<i>Children's Geographies</i>	12	24,0
<i>Journal of Children and Poverty</i>	8	16,0
<i>Journal of Youth Studies</i>	5	10,0
<i>Children & Society</i>	2	4,0
Revistes sobre desenvolupament	26	100
<i>Development and Change</i>	2	7,7
<i>Development in Practice</i>	4	15,4
<i>Gender & Development</i>	4	15,4
<i>Journal of Development Studies</i>	4	15,4
<i>Journal of International Development</i>	3	11,5
<i>Journal of Refugee Studies</i>	2	7,7
<i>Progress in Development Studies</i>	1	3,8
<i>World Development</i>	6	23,1
Total	89	

Tal com s'observa a la taula 2, el grup de revistes amb més protagonisme és el de les revistes especialitzades en infància, que concentren més de la meitat del conjunt d'articles (50), seguit del grup de revistes sobre desenvolupament, amb quasi un terç dels articles (26). En canvi, la presència d'articles sobre infància a l'Àfrica en les revistes generals de geografia és més aviat escassa, només un 14% del total, és a dir, una dotzena d'articles.

3. Principals àrees d'estudi: geopolítica i regions lingüístiques i culturals

El primer aspecte abordat en l'anàlisi ha estat la localització dels estudis de cas en els diferents països africans³ (vegeu la taula 3). En aquest aspecte, tal com es podia esperar, atès que estem revisant articles publicats en anglès, s'observa un clar predomini dels països que tenen l'anglès entre les seves llengües oficials. Menys d'un 10% dels articles analitzats corresponen a estudis de cas localitzats en països de llengua oficial o cooficial francesa, portuguesa o altres llengües i quan això es dona, la seva presència és testimonial, atès que, malgrat que representin un ventall divers de països de les diferents regions de l'Àfrica, en tots els casos corresponen a un únic article per país. Reconeixem que aquesta preponderància és un resultat clar de la tipologia de revistes analitzades, però cal tenir en compte que, malgrat que es tracti de revistes en anglès, aquestes són també les que es consideren de referència a escala internacional en diferents índexs d'impacte, així com en els sistemes d'avaluació dels països no anglòfons. Encara que aquest no sigui l'objectiu d'aquest article, podem assenyalar que el biaix observat és un indicador clar que les revistes que es presenten com a internacionals en realitat no ho són tant com pretenen o ho són amb força matisos.

També hem de fer referència a raons de tipus geopolític. Les polítiques d'ajuda oficial al desenvolupament acostumen a incloure llistes de països prioritaris que s'utilitzen per avaluar, no només projectes de cooperació, sinó també les convocatòries per al finançament de projectes de recerca en tercers països. Encara que aspectes com ara el nivell de renda s'utilitzen per argumentar la prioritització de determinats països, les prioritats responen sovint a aspectes culturals, lingüístics o es vinculen directament al passat colonial. Això s'ha vist molt clarament en el cas espanyol, on la prioritització dels països iberoamericans ha imperat durant dècades. Altres vegades, les prioritats també responen a interessos polítics (fronteres, migracions, etc.) o a interessos econòmics, com ara l'explotació de recursos miners o energètics, les exportacions cap a l'Àfrica o les concessions per construir grans infraestructures. Atesa la dificultat de desenvolupar recerca sobre l'Àfrica sense ajuda financera, el resultat és una distribució geogràfica de la recerca esbiaixada per les raons de tipus geopolític anteriorment assenyalades. Finalment, tampoc no podem oblidar que la situació política interna de cada país i el fet que les autoritats dels diferents països africans facilitin o dificultin la recerca i el treball de camp, també influeix a

3. Per facilitar-ne la lectura, les referències relatives a cada país s'han llistat a la taula 3, en lloc d'intercalar-les en el text.

Taula 3. Localització dels articles seleccionats per països

País	Nombre d'articles	Autoria
Benín	1	Dottridge, 2002.
Botswana	3	Maundeni, 2000, 2002; McIlwayne i Datta, 2004.
Burkina Faso	2	Groves, 2005; Michaelowa, 2001.
Camerún	2	Michaelowa, 2001; Verhoef, 2005.
Costa d'Ivori	2	Jacquemin, 2006; Michaelowa, 2001.
Etiòpia	6	Abebe, 2007; Erulkar et al., 2006; Hoot et al., 2006; Jones et al., 2008; McAdam-Crisp, 2006; Woldehanana et al., 2008.
Gabon	1	Dottridge, 2002.
Gàmbia	1	Chant i Jones, 2005.
Ghana	5	Chant i Jones, 2005; Hashim, 2007; Heady, 2003; Porter i Abane, 2008; Langevang, 2007.
Kenya	3	Droz, 2006; McAdam-Crisp, 2006; Mugisha i Zulu, 2004.
Lesotho	2	Van Blerk i Ansell, 2006b, 2006c.
Madagascar	1	Michaelowa, 2001.
Malawi	6	Al-Samarrai i Bennell, 2007; Chiwaula i Kaluwa, 2008; Hazakira i Sarangi, 2008; Hogg et al., 2005; Van Blerk i Ansell, 2006b, 2006c.
Moçambic	1	Charnley, 2006.
Nigèria	2	Robson, 2004b; Togunde, 2006.
Ruanda	2	McAdam-Crisp, 2006; Rose, 2005.
Senegal	1	Michaelowa, 2001.
Sierra Leone	2	Denov i Maclure, 2007; Macmullin i Loughry, 2004.
Sud-àfrica	18	Bray i Brandt, 2007; Carter i Maluccio, 2003; Dawes i Finchilescu, 2002; Greeff i Grober, 2008; Griesel et al., 2002; Henderson, 2006; Maitra i Ray, 2004; Macleod, 2003; Meintjes i Giese, 2006; Noble et al., 2006; Parkes, 2007a, 2007b; Payet i Franchi, 2008; Poulsen, 2006; Rudenberg et al., 2001; Van Blerk i Ansell, 2006a, 2007; Young i Ansell, 2003; Walsh i Mitchell, 2006.
Swazilàndia	1	Poulsen, 2006.
Tanzània	8	Al-Samarrai i Bennell, 2007; Al-Samarrai i Reilly, 2008; Evans, 2002, 2005, 2006; Hollos, 2002; Lugalla i Mbwanbo, 2002; Sommers, 2001.
Uganda	14	Al-Samarrai i Bennell, 2007; Cheney, 2005; Deininger et al., 2003, Jacob et al., 2004; Macmullin i Loughry, 2004; Oleke et al., 2006; Sutherland, 2000; Van Blerk, 2005; Vignarajah, 2004; Witter i Bukokhe, 2004; Young, 2003, 2004; Young i Barrett, 2001a, 2001b.
Zimbabwe	7	Al-Samarrai i Bennell, 2007; Bourdillon, 2004; Gwanzura i Kesby, 2005; Kamete, 2006; Kesby et al., 2006; Robson, 2000, 2004a.
Àfrica	2	Bennell, 2002, 2005.
Total (repeticions incloses)	93	

l'hora de triar la localització dels estudis de cas per part dels investigadors i les investigadores, però aquesta és una qüestió sobre la qual no tenim dades i que caldria investigar específicament.

A més de la llengua oficial o cooficial i del context geopolític, hi ha uns altres factors, com ara el nivell de renda i, particularment, la presència, la qualitat i la intensitat de l'activitat universitària, així com les relacions institucionals amb universitats del Regne Unit o d'altres països del Nord, que fan que hi hagi determinats casos en els quals el nombre d'estudis de cas destaquí molt per sobre de la resta. Si observem la taula 3, hi veiem que Sud-àfrica és el principal país protagonista, aquell on es localitzen la gran majoria d'estudis de cas. Hi trobem fins a divuit referències sobre la infància sud-africana, pràcticament el doble dels països que hi ha a continuació. En segon lloc, hi trobem Uganda, amb catorze referències, i després països com ara Tanzània, Zimbabwe, Etiòpia, Ghana o Malawi, amb vuit, set o sis referències per a cadascun. Després segueixen Botswana i Kenya, amb tres referències per a cadascun. Fixem-nos que, com s'ha dit, tots els països citats fins ara com a localitzacions dels estudis de cas corresponen a països de parla anglesa, mentre que els que apareixen amb només un estudi de cas corresponen majoritàriament a països amb altres llengües oficials o cooficials d'origen colonial (francès o portuguès): Benín, Gabon, Madagascar, Moçambic o Senegal. Observant la representació gràfica d'aquesta informació, al mapa de la figura 1, hi veiem com emergeix clarament el mapa polític del període colonial, concretament el mapa de l'Imperi britànic. Hi apareix, d'una banda, una franja de països que s'estén de sud a nord a la regió de l'Àfrica oriental i austral i, d'altra banda, s'hi defineix un segon grup de països situats a la costa nord del golf de Guinea. Constatem, doncs, que els lligams establerts en el període colonial segueixen essent vigents per explicar-nos la distribució de la localització dels estudis de cas en la recerca actual.

4. Continguts i perquè dels temes principals

L'altre aspecte tractat en aquesta anàlisi és el que fa referència al pla temàtic (vegeu la taula 4). Sempre és difícil plantejar una classificació temàtica i, a més a més, cal acceptar que sempre hi hauria una altra manera possible d'agrupar els articles segons quin fos l'objectiu o l'aspecte que se'n volgués ressaltar. Per fer la classificació proposada, la guia principal han estat els descriptors o les paraules clau que acompanyen la majoria de publicacions. Malgrat que sovint aquestes paraules clau són proposades pels autors i les autores, a vegades aquesta atribució de paraules clau que es fa a partir d'una llista tancada o no sempre són prou explicatives o bé fan referència a temes massa genèrics perquè siguin útils per abordar una anàlisi detallada de la qüestió. Per tant, hem utilitzat un criteri mixt, tenint en compte els descriptors atribuïts, però extraient també la informació necessària sobre el contingut a partir de la lectura de l'article⁴.

4. Per facilitar-ne la lectura, les referències relatives a cada país s'han llistat a la taula 4, en lloc d'intercalar-les en el text.

relacionat amb la problemàtica de les drogues, entre altres temes de salut. Aquest panorama és, de fet, un reflex de la situació sanitària d'aquests països. Des d'una perspectiva europea, pot sorprendre l'elevat nombre d'articles, fins a quinze, dedicats a recerques sobre infància i VIH o sida, però no podem oblidar que els països africans, i en particular els de l'Àfrica austral, pateixen unes taxes de prevalença en relació amb aquesta malaltia que es compten entre les més elevades del món.

Taula 4. Classificació temàtica dels articles seleccionats

Temes	Nombre d'articles	Autoria
Alimentació	1	Chiwaula i Kaluwa, 2008.
Comerç	1	Zelizer, 2002.
Drets	1	Rose, 2005.
Educació	12	Al-Samarrai i Bennell, 2007; Al-Samarrai i Reilly, 2008; Ansell, 2005; Bennell, 2002, 2005; Hashim, 2007; Heady, 2003; Hogg et al., 2005; Michaelowa, 2001; Payet i Franchi, 2008; Poulsen, 2006; Sutherland, 2000.
Etnografia/Tradicions/ Cultura	2	Buhler i Van Krieken, 2008; Hollos, 2002.
Família	8	Charnley, 2006; Deininger et al., 2003; Maundeni, 2000, 2002; Meintjes i Giese, 2006; Oleke et al., 2006; Rose, 2005; Verhoef, 2005.
Guerra/Infants soldat	5	Ansell i Van Blerk, 2005; Cheney, 2005; Denov i Maclure, 2007, McAdam-Crisp, 2006; Tefferi, 2007
Identitat	2	Hollos, 2002; Young i Barrett, 2001b.
Infants del carrer	12	Ansell i Van Blerk, 2005; Droz, 2006; Evans, 2002, 2006; Jacob et al., 2004; Kanete, 2006; Lugalla i Mbwambo, 2002; Van Blerk, 2005; Young, 2003, 2004; Young i Barrett, 2001a, 2001b.
Medi ambient	2	Ansell i Van Blerk, 2005; Griesel et al., 2002.
Migracions/Refugiats	10	Ansell i Van Blerk, 2005; Erulkar et al., 2006; Hashim, 2007; Macmullin i Loughry, 2004; Sommers, 2001; Tefferi, 2007; Van Blerk i Ansell, 2006b, 2006c, 2007; Young i Ansell, 2003.

Taula 4. Classificació temàtica dels articles seleccionats (*continuació*)

Temes	Nombre d'articles	Autoria
Participació/Política	4	Griesel et al., 2002; Porter i Abane, 2008; Van Blerk i Ansell, 2007; Witter i Bukokhe, 2004.
Pobresa	5	Bray i Brandt, 2007; Jones et al., 2008; Noble et al., 2006; Ronald, 2005; Witter i Bukokhe, 2004.
Prostitució	1	Hoot et al., 2006.
Racisme	1	Dawes i Finchilescu, 2002.
Salut: altres temes de salut	5	Bourdillon, 2004; Carter i Maluccio, 2003; Chiwaula i Kaluwa, 2008; Maitra i Ray, 2004; Mugisha i Zulu, 2004.
Salut: embaràs/sexualitat	3	Macleod, 2003; McIlwayne i Datta, 2004; Walsh i Mitchell, 2006.
Salut: VIH	15	Bennell, 2005; Evans, 2005; Gwanzura i Kesby, 2005; Henderson, 2006; Kesby et al., 2006; McIlwayne i Datta, 2004; Meintjes i Giese, 2006; Mugisha i Zulu, 2004; Poulsen, 2006; Robson, 2000, 2004a; Van Blerk i Ansell, 2006b; Vignarajah, 2004; Young i Ansell, 2003; Walsh i Mitchell, 2006.
Temps	1	Langevang, 2007.
Tràfic/Esclavisme	3	Dottridge, 2002; Manzo, 2005.
Transport/Mobilitat	1	Porter i Abane, 2008.
Treball infantil	10	Al-Samarrai i Reilly, 2008; Ansell i Van Blerk, 2005; Groves, 2005; Hazakira i Sarangi, 2008; Heady, 2003; Jacquemin, 2006; Robson, 2004a, 2004b; Togunde, 2006; Woldehama, 2008.
Vida quotidiana	3	Chant i Jones, 2005; Langevang, 2007; Van Blerk i Ansell, 2006c.
Violència/assetjament	3	Greeff i Grober, 2008; Parkes, 2007a, 2007b; Rudenberg et al., 2001.
Total (repeticions incloses)	111	

Després de la salut, els temes més tractats són els d'**educació** i el dels **infants del carrer**, amb una dotzena de referències en cada cas. A continuació, segueixen els articles sobre **treball infantil** (10) i **infants migrants, desplaçats o refugiats** (10). Les qüestions familiars (parentalitat, divorci, adopció, etc.) són tractades en vuit articles. Els conflictes bèl·lics, amb totes les seves derivades de violència, infants soldat, etc. protagonitzen cinc articles, el mateix nombre que els que tracten de la pobresa.

Amb dues o tres referències bibliogràfiques, hi trobem una gran varietat de temes, com ara, per exemple: tradicions, identitat, medi ambient, participació, tràfic/esclavisme, vida quotidiana o violència entre companys i companyes. Finalment, els temes que apareixen tractats en un únic article són els següents: drets dels infants, comerç, prostitució, racisme, usos del temps i transport.

D'aquest panorama descriptiu dels temes tractats, se'n desprèn una preponderància de qüestions relacionades, d'una banda, amb les necessitats bàsiques, com ara la salut o l'educació, majoritàriament tractades des de la perspectiva de les mancances o els dèficits, i, d'altra banda, qüestions que evoquen la vulnerabilitat dels infants (treball, guerra, violència, prostitució, etc.), un biaix temàtic que contribueix a oferir una visió de la infància africana com a víctima. Aquesta visió s'acosta massa perillosament a l'estereotip occidental, sovint present en el discurs humanitari i de la cooperació per al desenvolupament, que presenta la infància africana com a desvalguda i necessitada d'assistència i els adults africans com a persones incapaces de tenir cura dels seus infants (López, 2009).

En contrast amb aquesta visió victimitzadora força generalitzada, alguns d'aquests articles, malgrat que aborden situacions problemàtiques o mancances, tracten les qüestions des d'una perspectiva que valoritza el paper dels infants com a protagonistes de les solucions o les propostes per superar les dificultats; per exemple: quan els infants orfes treballen per fer-se càrrec dels seus germans o germanes més petits (Robson, 2004a), o quan els infants amb pares o mares malalts de sida assumeixen la responsabilitat de tenir cura de la salut dels seus progenitors (Evans, 2005).

En conjunt, el dèficit principal detectat és l'escassetat de treballs que s'ocupin de la vida quotidiana dels infants (Chant i Jones, 2005; Langevang, 2007; Van Blerk i Ansell, 2006c), per exemple: del paper del joc en el seu procés d'aprenentatge, del temps lliure, de la seva vivència en l'entorn de cada dia, de la seva identificació amb el lloc, de les seves percepcions ambientals o de les seves perspectives de futur, etc. Aquests són temes que trobem tractats força sovint en les recerques sobre geografies de la infància que es desenvolupen en els anomenats «països del Nord». Balanços precedents (Ortiz, 2007) ja ens advertien de les diferències en les temàtiques abordades, que depenien de la localització de les àrees d'estudi. Sembla, doncs, molt necessari cridar l'atenció sobre els possibles efectes del biaix temàtic detectat, que fa que la infància africana com a objecte d'estudi quedi desdibuixada en funció del focus on fixem l'interès primordial de la recerca.

5. I la perspectiva de gènere?

Finalment, cal fer referència a un altre aspecte de l'objectiu inicial d'aquesta aproximació. I diem «inicial» perquè les evidències de seguida ens han mostrat que si ens centrem únicament en els articles que aborden l'estudi de la infància a l'Àfrica des de la perspectiva de gènere, ens quedem amb ben pocs. En concret, de la vuitantena d'articles analitzats, només s'observa la presència clara i explícita de la perspectiva de gènere en només nou casos (Abebe, 2007; Buhler i Van Krieken, 2008; Dottridge, 2002; Evans, 2002, 2005, 2006; Hoot et al., 2006; Jacquemin, 2006; Robson, 2000), menys d'un 10% del total.

Tot i així, podem considerar que, malgrat que el gènere no hi aparegui de forma explícita com a eix temàtic, en un terç dels articles sí que es té en compte la perspectiva de gènere o s'utilitzen conceptes desenvolupats per la geografia feminista. Quan això es produeix, ens trobem quasi sempre amb articles apareguts en revistes que tenen aquesta perspectiva com un dels seus eixos prioritaris (*Gender, Place and Culture* i *Gender & Development*). Així doncs, la conclusió principal en aquest aspecte és que, en la majoria de casos, el gènere no és considerat una de les categories d'anàlisi principals, ni tampoc és tingut en compte de forma transversal.

6. Conclusió general

Sintetitzant tot el que s'ha comentat anteriorment, podem concloure que la recerca sobre geografies de la infància al continent africà, recollida en les principals revistes acadèmiques del món anglosaxó de tres àmbits diferents (geografia, infància, desenvolupament), té un volum considerable, és força consistent, però sofreix tres grans déficits que es recomana abordar en el futur.

En primer lloc, es tracta d'una recerca basada en estudis de cas concentrats de manera quasi exclusiva en els països africans de llengua anglesa, oficial o cooficial. D'aquí es desprèn un primer déficit, reflectit en l'escassa diversitat i en l'absència d'estudis de cas referits a uns altres països o regions. En segon lloc, s'ha observat també una concentració dels interessos de recerca en determinats eixos temàtics i s'han detectat buits importants en relació amb l'estudi de la vida quotidiana dels infants africans. En tercer lloc, s'ha constatat una escassa presència d'articles que incorporin la perspectiva de gènere o que tinguin el gènere com a objecte d'estudi principal.

L'anàlisi realitzada és un primer pas que era necessari fer des d'aquí, atesa la novetat del tema a casa nostra i l'escassa atenció que se li ha prestat fins ara. Tot i així, també queda clar que caldrà completar aquest primer estat de la qüestió amb una revisió similar referida a unes altres àrees geogracolinguístiques. Això hauria de permetre contrastar realitats que poden ser força variades o fins i tot divergents en els llocs, els temes estudiats i la presència o l'absència de la perspectiva de gènere.

7. Referències bibliogràfiques

- ABEBE, Tatek (2007). «Changing Livelihoods, Changing Childhoods: Patterns of Children's Work in Rural Southern Ethiopia». *Children's Geographies*, 5 (1-2), 77-93.
- AL-SAMARRAI, Samer i BENNELL, Paul (2007). «Where has all the Education Gone in Sub-Saharan Africa? Employment and Other Outcomes among Secondary School and University Leavers». *Journal of Development Studies*, 43 (7), 1270-300.
- AL-SAMARRAI, Samer i REILLY, Barry (2008). «Education, Employment and Earnings of Secondary School and University Leavers in Tanzania: Evidence from a Tracer Study». *Journal of Development Studies*, 44 (2), 258-88.
- ANSELL, Nicola (2005). *Children, youth and development*. Londres: Routledge.
- ANSELL, Nicola i VAN BLERK, Lorraine (2005). «Introduction: Children and Youth in Developing Areas». *Children's Geographies*, 3 (2), 145-147.
- BENNELL, Paul (2002). «Hitting the Target: Doubling Primary School Enrollments in Sub-Saharan Africa by 2015». *World Development*, 30 (7), 1179-04.
- (2005). «The Impact of the AIDS Epidemic on the Schooling of Orphans and Other Directly Affected Children in Sub-Saharan Africa». *Journal of Development Studies*, 41 (3), 467-88.
- BOURDILLON, M.F.C. (2004). «Children in development». *Progress in Development Studies*, 4 (2), 99-113.
- BRAY, Rachel i BRANDT, Ren (2007). «Child Care and Poverty in South Africa. An Ethnographical Challenge to Conventional Interpretations». *Journal of Children and Poverty*, 13 (1), 1-19.
- BUHLER-NIEDERBERGER, Doris i VAN KRIEKEN, Robert (2008). «Persisting Inequalities: Childhood between global influences and local traditions». *Childhood*, 15, 147-155.
- CARTER, Michael R. i MALUCCIO, John A. (2003). «Social Capital and Coping with Economic Shocks: An Analysis of Stunting of South African Children». *World Development*, 31 (7), 1147-63.
- CHANT, Sylvia i JONES, Gareth A. (2005). «Youth, Gender and Livelihoods in West Africa: Perspectives from Ghana and the Gambia». *Children's Geographies*, 3 (2), 185-99.
- CHARNLEY, Helen (2006). «The Sustainability of Substitute Family Care for Children Separated from their Families by War: Evidence from Mozambique». *Children & Society*, 20 (3), 223-34.
- CHENEY, Kristen E. (2005). «Our Children have Only Known War': Children's Experiences and the Uses of Childhood in Northern Uganda». *Children's Geographies*, 3 (1), 23-45.
- CHIWAULA, Levison Stanley i KALUWA, Ben M. (2008). «Household Consumption of Infant Foods in Two Low-Income Districts in Malawi». *Journal of International Development*, 20 (5), 686-97.
- DAWES, Andrew i FINCHILESCU, Gillian (2002). «What's Changed?: The Racial Orientations of South African Adolescents during Rapid Political Change». *Childhood*, 9, 147-65.
- DEININGER, Klaus; GARCIA, Marito i SUBBARAO, K. (2003). «AIDS-Induced Orphanhood as a Systemic Shock: Magnitude, Impact, and Program Interventions in Africa». *World Development*, 31 (7), 1201-20.

- DENOV, Myriam i MACLURE, Richard (2007). «Turnings and Epiphanies: Militarization, Life Histories, and the Making and Unmaking of Two Child Soldiers in Sierra Leone». *Journal of Youth Studies*, 10 (2), 243-61.
- DOTTRIDGE, Mike (2002). «Trafficking in Children in West and Central Africa». *Gender & Development*, 10 (1), 38-42.
- DROZ, Yvan (2006). «Street Children and the Work Ethic: New Policy for an Old Moral, Nairobi (Kenya)». *Childhood*, 13, 349-63.
- ERULKAR, Annabel S. et al. (2006). «Migration and Vulnerability among Adolescents in Slum Areas of Addis Ababa, Ethiopia». *Journal of Youth Studies*, 9 (3), 361-74.
- EVANS, Ruth (2002). «Poverty, HIV, and Barriers to Education: Street Children's Experiences in Tanzania». *Gender & Development*, 10 (2), 51-62.
- (2005). «Social Networks, Migration and Care in Tanzania. Caregivers' and Children's Resilience to Coping with HIV/AIDS». *Journal of Children & Poverty*, 11 (2), 111-29.
- (2006). «Negotiating Social Identities: The Influence of Gender, Age and Ethnicity on Young People's 'Street Careers' in Tanzania». *Children's Geographies*, 4 (1), 109-28.
- GREEFF, P. i GROBER, A.A. (2008). «Bullying during the Intermediate School Phase: A South African Study». *Childhood*, 15, 127-144.
- GRIESEL, R. Dev; SWART-KRUGER, Jill i CHAWLA, Louise (2002). «Children in South Africa can make a Difference': An Assessment of 'Growing Up in Cities' in Johannesburg». *Childhood*, 9, 83-100.
- GROVES, Leslie (2005). «Implementing ILO Child Labour Convention 182: Lessons from the Gold-Mining Sector in Burkina Faso». *Development in Practice*, 15 (1), 49-59.
- GWANZURA-OTTEMLER, Fungisai P. i KESBY, Michael G. (2005). «'Let's Talk about Sex, Baby': Conversing with Zimbabwean Children about HIV/AIDS». *Children's Geographies*, 3 (2), 201-18.
- HASHIM, Iman (2007). «Independent Child Migration and Education in Ghana». *Development and Change*, 38 (5), 911-31.
- HAZAKIRA, Gautam i SARANGI, Sudipta (2008). «Household Access to Microcredit and Child Work in Rural Malawi». *World Development*, 36 (5), 843-59.
- HEADY, Christopher (2003). «The Effect of Child Labor on Learning Achievement». *World Development*, 31 (2), 385-398.
- HENDERSON, Patricia C. (2006). «South African AIDS Orphans: Examining Assumptions Around Vulnerability from the Perspective of Rural Children and Youth». *Childhood*, 13, 303-27.
- HOGG, Angela; MAKWIZA, Berlin i MLANGA, Stella (2005). «Finding a Curriculum that Works Under Trees: Literacy and Health Education for Adolescent Girls in Rural Malawi». *Development in Practice*, 15 (5), 655-67.
- HOLLOS, Marida (2002). «The Cultural Construction of Childhood: Changing Conceptions among the Pare of Northern Tanzania». *Childhood*, 9, 167-89.
- HOLLOWAY, Sarah L. i VALENTINE, Gill (2000). *Children's geographies. Playing, living, learning*. Londres: Routledge.
- HOOT, James; TADESSE, Selamawit i ABDELLA, Rahmet (2006). «Voices Seldom Heard. Child Prostitutes in Ethiopia». *Journal of Children and Poverty*, 12 (2), 129-39.
- JACOB, W. James et al. (2004). «Helping Uganda's Street Children». *Journal of Children and Poverty*, 10 (1), 3-22.

- JACQUEMIN, Mélanie (2006). «Can the Language of Rights Get Hold of the Complex Realities of Child Domestic Work?: The Case of Young Domestic Workers in Abidjan, Ivory Coast». *Childhood*, 13, 389-406.
- (2004). «Children's Domestic Work in Abidjan, Côte D'ivoire: The Petites Bonnes have the Floor». *Childhood*, 11, 383-97.
- JONES, Nicola; TEFERA, Bekele i WOLDEHANNA, Tassew (2008). «Childhood Poverty and Evidence-Based Policy Engagement in Ethiopia». *Development in Practice*, 18 (3), 371-84.
- KAMETE, Amin Y. (2006). «At the Bottom of the Social Heap': A Youth Underclass in Inner-City Harare?». *Journal of Youth Studies*, 9 (1), 67-89.
- KESBY, Michael G.; GWANZURA-OTTEMLER, Fungisai P. i CHIZORORO, Monica (2006). «Theorising *Other*, 'Other Childhoods': Issues Emerging from Work on HIV in Urban and Rural Zimbabwe». *Children's Geographies*, 4 (2), 185-202.
- LANGEVANG, Thilde (2007). «Movements in Time and Space: Using Multiple Methods in Research with Young People in Accra, Ghana». *Children's Geographies*, 5 (3), 267-82.
- LÓPEZ, Lola (2009). «De la apropiación simbólica a la apropiación real: Los menores subsaharianos en el discurso humanitarista occidental». A: CASTELL, Antoni, SENDÍN, José Carlos (eds.). *Imaginar África. Los estereotipos occidentales sobre África y los africanos*. Madrid: Catarata / Casa África, 91-105.
- LUGALLA, Joe L. P. i MBWAMBO, Jesse Kazeni (2002). «Street Children and Street Life in Urban Tanzania: The Culture of Surviving and its Implications for Children's Health». *International Journal of Urban and Regional Research*, 23 (2), 329-44.
- MACLEOD, Catriona (2003). «Teenage Pregnancy and the Construction of Adolescence: Scientific Literature in South Africa». *Childhood*, 10, 419-37.
- MACMULLIN, Colin i LOUGHRY, Maryanne (2004). «Investigating Psychosocial Adjustment of former child soldiers in Sierra Leone and Uganda». *Journal of Refugee Studies*, 17, 460-72.
- MAITRA, Pushkar i RAY, Ranjan (2004). «The Impact of Resource Inflows on Child Health: Evidence from Kwazulu-Natal, South Africa, 1993-98». *Journal of Development Studies*, 40 (4), 78-114.
- MANZO, Kate (2005). «Exploiting West Africa's Children: Trafficking, Slavery and Uneven Development». *Area*, 37 (4), 393-401.
- MAUNDENI, Tapologo (2000). «The Consequences of Parental Separation and Divorce for the Economic, Social and Emotional Circumstances of Children in Botswana». *Childhood*, 7, 213-23.
- (2002). «Seen but Not Heard?: Focusing on the Needs of Children of Divorced Parents in Gaborone and Surrounding Areas, Botswana». *Childhood*, 9, 277-302.
- MCADAM-CRISP, Jacqueline L. (2006). «Factors That Can Enhance and Limit Resilience for Children of War». *Childhood*, 13, 459-477.
- MCILWAINE, Cathy i DATTA, Kavita (2004). «Endangered Youth? Youth, Gender and Sexualities in Urban Botswana». *Gender, Place and Culture*, 11 (4), 483-512.
- MEINTJES, Helen i GIESE, Sonja (2006). «Spinning the Epidemic: The making of mythologies of orphanhood in the context of AIDS». *Childhood*, 13, 407-430.
- MICHAELOWA, Katharina (2001). «Primary Education Quality in Francophone Sub-Saharan Africa: Determinants of Learning Achievement and Efficiency Considerations». *World Development*, 29 (10), 1699-716.
- MUGISHA, Frederick i ZULU, Eliya Msiyaphazi (2004). «The Influence of Alcohol, Drugs and Substance Abuse on Sexual Relationships and Perception of Risk to

- HIV Infection among Adolescents in the Informal Settlements of Nairobi». *Journal of Youth Studies*, 7 (3), 279-93.
- NOBLE, Michael; WRIGHT, Gemma i CLIVER, Lucie (2006). «Developing a Child-Focused and Multidimensional Model of Child Poverty for South Africa». *Journal of Children and Poverty*, 12 (1), 39-53.
- OLEKE, Christopher et al. (2006). «The Varying Vulnerability of African Orphans: The Case of the Langi, Northern Uganda». *Childhood*, 13, 267-84.
- ORTIZ GUITART, Anna (2007). «Geografias de la infancia: descubriendo nuevas formas de ver y entender el mundo». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 49, 197-216.
- PARKES, Jenny (2007a). «The Multiple Meanings of Violence: Children's Talk about Life in a South African Neighbourhood». *Childhood*, 14, 404-14.
- (2007b). «Tensions and Troubles in Young People's Talk about Safety and Danger in a Violent Neighbourhood». *Journal of Youth Studies*, 10 (1), 117-37.
- PAYET, Jean-Paul i FRANCHI, Vije (2008). «The Rights of the Child and 'the Good of the Learners': A Comparative Ethnographical Survey on the Abolition of Corporal Punishment in South African Schools». *Childhood*, 15, 151-76.
- PORTER, Gina i ABANE, Albert (2008). «Increasing Children's Participation in African Transport Planning: Reflections on Methodological Issues in a Child-Centred Research Project». *Children's Geographies*, 6 (2), 151-67.
- POULSEN, Helen (2006). «The Gendered Impact of HIV/AIDS on Education in South Africa and Swaziland: Save the Children's Experiences». *Gender & Development*, 14 (1), 47-56.
- ROBSON, Elsbeth (2000). «Invisible Carers: Young People in Zimbabwe's Home-Based Healthcare». *Area*, 32 (1), 59-69.
- (2004a). «Hidden Child Workers: Young Carers in Zimbabwe». *Antipode*, 36 (2), 227-48.
- (2004b). «Children at Work in Rural Northern Nigeria: Patterns of Age, Space and Gender». *Journal of Rural Studies*, 20 (2), 193-210.
- RONALD, Hope Sr Kempe (2005). «Child Survival, Poverty, and Labor in Africa». *Journal of Children and Poverty*, 11 (1), 19-42.
- ROSE, Laurel L. (2005). «Orphans' Land Rights in Post War Rwanda: The Problem of Guardianship». *Development and Change*, 36 (5), 911-36.
- RUDENBERG, Stephanie Linda; JANSEN, Patricia i FRIDJHON, Peter (2001). «Living and Coping with Ongoing Violence: A Cross-National Analysis of Children's Drawings using Structured Rating Indices». *Childhood*, 8, 31-55.
- SCHILDKROUT, Enid (2002). «Recommended Readings: Age and Gender in Hausa Society Socio-Economic Roles of Children in Urban Kano». *Childhood*, 9, 342-68.
- SOMMERS, Marc (2001). «Young, Male and Pentecostal: Urban Refugees in Dar Es Salaam, Tanzania». *Journal of Refugee Studies*, 14 (4), 347-70.
- SUTHERLAND, Carla (2000). «Securing the Future: Student Financing at Makerere University, Uganda». *Journal of International Development*, 12 (4), 549-58.
- TEFFERI, Hirut (2007). «Reconstructing Adolescence After Displacement: Experience from Eastern Africa». *Children & Society*, 21 (4), 297-308.
- TOGUNDE, Dimeji (2006). «Socioeconomic Causes of Child Labor in Urban Nigeria». *Journal of Children and Poverty*, 12 (1), 73-89.
- UNICEF (2008). *The State of the Africa's Children 2008*. Nova York: UNICEF.
- (2009). *The State of the World's Children. Special Edition. Celebrating 20 Years of the Convention of the Rights of the Child*. Nova York: UNICEF.

- (2010). *Annual Report 2009*. Nova York: UNICEF.
- VALENTINE, Gill (1996). «Angels and devils: Moral landscapes of childhood». *Environment and Planning D: Society and Space*, 14 (5), 111-124.
- (2003). «Boundary crossings: transitions from childhood to adulthood». *Children's Geographies*, 1 (1), 37-52.
- VAN BLERK, Lorraine i ANSELL, Nicola (2006a). «Alternative Care Giving in the Context of Aids in Southern Africa: Complex Strategies for Care». *Journal of International Development*, 19 (7), 865-84.
- (2006b). «Children's Experiences of Migration: Moving in the Wake of AIDS in Southern Africa». *Environment and Planning D: Society and Space*, 24 (3), 449-71.
- (2006c). «Imagining Migration: Placing Children's Understanding of 'moving House' in Malawi and Lesotho». *Geoforum*, 37 (2), 256-72.
- (2007). «Participatory Feedback and Dissemination *with* and *for* Children: Reflections from Research with Young Migrants in Southern Africa». *Children's Geographies*, 5 (3), 313-24.
- VAN BLERK, Lorraine (2005). «Negotiating Spatial Identities: Mobile Perspectives on Street Life in Uganda». *Children's Geographies*, 3 (1), 5-21.
- VERHOEF, Heidi (2005). «'A Child has Many Mothers': Views of Child Fostering in Northwestern Cameroon». *Childhood*, 12, 369-90.
- VIGNARAJAH, Krishanti (2004). «Mother-to-Child Transmission of HIV/AIDS in Uganda». *Journal of Children and Poverty*, 10 (1), 23-35.
- WALSH, Shannon i MITCHELL, Claudia (2006). «'I'm Too Young to Die': HIV, Masculinity, Danger and Desire in Urban South Africa». *Gender & Development*, 14 (1), 57-68.
- WITTER, Sophie i BUKOKHE, Jenifer (2004). «Children's Perceptions of Poverty, Participation, and Local Governance in Uganda». *Development in Practice*, 14 (5), 645-59.
- WOLDEHANNA, Tassew; JONES, Nicola i TEFERA, Bekele (2008). «The Invisibility of Children's Paid and Unpaid Work: Implications for Ethiopia's National Poverty Reduction Policy». *Childhood*, 15, 177-201.
- YOUNG, Lorraine (2003). «The place of street children in Kampala, Uganda: marginalisation, resistance and acceptance in the urban environment». *Environment and Planning D: Society and Space*, 21 (5), 607-627.
- (2004). «Journeys to the street: The complex migration geographies of Ugandan street children». *Geoforum*, 33 (4), 471-488.
- YOUNG, Lorraine i ANSELL, Nicola (2003). «Fluid Households, Complex Families: The Impacts of Children's Migration as a Response to HIV/AIDS in Southern Africa». *The Professional Geographer*, 55 (4), 464-76.
- YOUNG, Lorraine i BARRETT, Hazel (2001a). «Adapting Visual Methods: Action Research with Kampala Street Children». *Area*, 33 (2), 141-52.
- YOUNG, Lorraine i BARRETT, Hazel (2001b). «Issues of Access and Identity: Adapting Research Methods with Kampala Street Children». *Childhood*, 8, 383-395.
- ZELIZER, Viviana (2002). «Kids and Commerce». *Childhood*, 9, 375-96.

8. Referències d'Internet

www.un.org/esa/socdev/unyin/qanda.htm [Consulta: 10 d'agost de 2010]